

Макарова О.П.

Харківський національний університет внутрішніх справ

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Формування громадянської ідентичності особистості сьогодні є актуальним завданням модернізації суспільства та представляє собою практичну цінність для підвищення якості навчально-виховного процесу. Концепція розвитку Українського суспільства потребує підтримки програм формування громадянської нації та національної ідентичності. Сучасність потребує знань фундаментальних наук, виховання загальноукраїнської ідентичності, патріотизму, громадянськості, правової самосвідомості, толерантності. З іншого боку – системи учбових дій, які визначають здібності особистості навчатись, співпрацювати в пізнанні та перетворенні навколишнього світу.

Однією в важливих проблем у цьому напрямку є проблема формування громадянської ідентичності в молоді. До основних якостей складової частини громадянськості належать: патріотизм, законслухняність, довіра до державної влади, відповідальність за власні вчинки, дисциплінованість, почуття власної гідності, повага до співгромадян, активна громадянська позиція, поєднання патріотичних та національних почуттів тощо. Підлітковий та юнацький вік є найважливішим етапом формування готовності до особистісного самовизначення, де базовою є самосвідомість і світогляд, вироблені цілісної орієнтації.

Незважаючи на актуальність проблеми формування громадянської ідентичності особистості під час навчання, відмічаються певні протиріччя між зростаючою потребою держати в розвитку громадянської ідентичності сучасної молоді та недостатнім використанням психолого-педагогічних ресурсів закладів вищої освіти для вирішення даного питання. Відмічається протиріччя між необхідністю формування та розвитку громадянської ідентичності в молоді та певним відставанням психолого-педагогічної практики в розробці та реалізації теоретичної моделі, програми та розвитку даної якості в системі професійної освіти.

Сучасний розвиток юнаків та дівчат призводить до значних труднощів у формуванні громадянської позиції, тому доцільним є впровадження нової стратегії виховання та конструювання громадянської ідентичності як базової передумови зміцнення державності.

Ключові слова: громадянська ідентичність, особистість, навчально – виховний процес, патріотизм, ідентичність, формування.

Постановка проблеми Важлива роль у процесі становлення особистості, формування необхідних якостей, передачі підростаючому поколінню національних цінностей відводиться освіті. При цьому слід зазначити що, незважаючи на досягнення значних успіхів у розробці змісту та структури в підвищенні наукового рівня викладання в цілому, успіхи у вихованні молоді виявилися не настільки вражаючими. Сформований дисбаланс між навчанням і вихованням призводить до нехтування особистістю здобувача вищої освіти і як наслідок – їх віддалення від науки, падіння інтересу до вивчення і зниження успішності з предметів.

Тому формування громадянської ідентичності в закладах вищої освіти є інноваційним завдан-

ням, яке постає перед науково-педагогічним складом вищого навчального закладу.

Аналіз останніх досліджень. Громадянську ідентичність розглядають як комплексне багатогранне утворення, що втілює ототожнення особистості зі спільнотою громадян тієї чи іншої держави та існує на рівні свідомості і несвідомого [3].

Проблематикою української громадянської ідентичності цікавилися такі українські вчені: М. Боришевський, В. Степаненко, Л. Снігур, Н. Хазратова, О. Стегній, В. Васютинський, Л. Сокурянська, Н. Савелюк, О. Ровенчак, В. Арбеніна, Н. Безгина, Т. Бевз та інші. Однак більшість учених розглядає громадянську ідентичність лише як раціональний конструкт [1; 4; 5; 6; 7; 8].

Громадянська ідентичність як вид соціальної ідентичності найбільш тісно пов'язана із ціннісно-сисловою сферою особистості, оскільки для того, щоб індивід визначив свою приналежність до соціальної групи, він повинен визначити цінності, властиві цій групі, і головне – прийняти рішення, чи готовий він їм відповідати. Громадянська ідентичність є динамічним утворенням, що конструюється особистістю в ході порівняння з іншими, перегляду цінностей, наповнюваності смислами, пошуку нового місця в соціальному середовищі [3].

Формулювання цілей статті. Ціллю статті є теоретичне дослідження громадянської ідентичності у міждисциплінарних напрямках. А також розгляд науково-педагогічної моделі формування громадянської ідентичності здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Ідентичність особистості – це динамічна структура, яка розвивається протягом усього життя людини та проходить через кризові періоди. Ю. Семенова вважає, що на виникнення і розвиток кризи громадянської ідентичності впливають такі фактори, як глобалізаційні процеси, неефективність функціонуючих соціальних інститутів; марність громадських об'єднань; конформізм (приспосовування як спосіб існування) та міграційні процеси. У період кризи така якість громадянина, як активність, змінюється соціальною апатією і пасивністю. Людина відчуває кризу громадянської ідентичності, втрачає смислові ціннісні орієнтири, які намагається якось заповнити. Криза ідентичності може виникнути в будь-якому віці, однак найбільш часто вона виникає в період юнацтва. Як відзначають більшість науковців, у підлітковому віці з'являється філософія свідомості. У цей період всі їхні дії супроводжуються безліччю роздумів і сумнівів. Підлітки починають по-новому дивитися на світ та пізнавати його. Відбувається отождення себе з національними, релігійними групами або оточуючими людьми.

Основоположником теорії ідентичності є американський психолог Е. Еріксон, який визначив поняття «криза ідентичності» як «момент зміни, критичний період підвищеної вразливості і збільшених потенцій, і внаслідок цього – онтогенетичне джерело можливого формування вдалої чи невдалої пристосовності. Еріксон вважав, що якщо ці кризи долаються успішно, то вони закінчуються утворенням певних особистих якостей, у сукупності складових частин того чи іншого типу особистості.

Юність і криза: ці поняття практично нероздільні, оскільки обставини, з якими стикається підліток у цьому періоді, вимагають оволодіння новими видами діяльності та формами реакції на ситуації. На даному етапі формується цілісність особистості.

Особливість даного вікового періоду полягає у великій сприйнятливості норм, цінностей і способів поведінки, які існують у світі дорослих і в їхніх відносинах. У цей період формується так зване «почуття дорослості».

Із вищевикладеного бачимо, що одним із головних завдань самовизначення підлітків є формування громадянської ідентичності, що представляє усвідомлення особистістю своєї приналежності до товариства громадян певної держави на загальнокультурній основі та має певний особистісний смисл. Значний вплив на формування громадянської ідентичності має сім'я, освітні установи, засоби масової інформації, релігія, культурні, військово патріотичні об'єднання тощо.

Одним із головних факторів під час формування громадянської ідентичності є активне відношення особистості до соціального життя, політичної активності, здатність інституційними заходами захищати свої інтереси, здатність визначати власне відношення до проявів соціальної реальності, готовність приймати власні рішення, перспективна відповідальність щодо власних вчинків та розуміння можливих наслідків, здатність до різних форм спільної діяльності, об'єднання навколо спільних цілей та цінностей. Головною умовою формування громадянської ідентичності при цьому виступає соціальна довіра, яка пов'язана з дотриманням кожного громадянина раціональних та етичних правил.

Формування громадянської ідентичності особистості відбувається в системі безперервного навчання (дошкільна освіта, загальна середня освіта, позашкільна освіта, професійно-технічна освіта, вища освіта, післядипломна освіта, аспірантура, докторантура), яка є складною системою, що відрізняється різноманітністю структурних компонентів і характером взаємозв'язку, зумовлена функціональними завданнями, які слід вирішувати на кожному етапі освіти, кожний з яких готує до формування громадянської ідентичності особистість на наступному рівні, забезпечуючи наступність і безперервність.

Громадянська освіта являє собою єдиний комплекс, який об'єднує політичну, правову, моральну освіту та виховання. Формування громадянської ідентичності починається ще в початковій школі,

де закладаються основні моральні цінності, норми поведінки, починається формування особистості, яка усвідомлює себе частиною суспільства та громадянином своєї Держави. Розвиваються комунікативні здібності дитини, які дозволяють йому інтегруватися у співтовариство, сприяють формуванню вміння вирішувати конфліктні ситуації через діалог.

У загальноосвітній школі триває формування системи громадянських цінностей: повага до закону, прав інших людей і відповідальності перед суспільством. Відбувається збагачення свідомості і мислення учнів знаннями про історію батьківщини, пізнання ними елементарних моральних і правових норм.

На наступному рівні безперервної освіти з'являється можливість поглиблювати, розширювати знання здобувачів вищої освіти про процеси, що відбуваються в різних сферах суспільства, про права людини, відбувається пізнання філософських, культурних, політико-правових та соціально-економічних основ життя суспільства, визначається громадянська позиція особистості, її соціально-політична орієнтація. Завдання цього етапу полягає в тому, щоб в процесі суспільної діяльності здобувачі вищої освіти вдосконалювали готовність і вміння захищати свої права і права інших людей, вміння будувати індивідуальну та колективну діяльність.

Вивчення історії рідного краю в його неповторній долі допомагає формуванню почуття патріотизму і гордості за свою Батьківщину, уявлень про найважливіші історичні події, про досягнення культури і науки, традиції і цінності, про великих людей, які залишили помітний слід у нашому минулому. Історична пам'ять є необхідною умовою громадянської ідентичності і самосвідомості особистості.

Система освіти традиційно розглядається як провідна в питанні становлення і розвитку цивільних уявлень особистості, тому що має справу з усіма віковими категоріями її учасників. Заклади освіти претендують на роль ведучого інтегратора ціннісного і соціокультурного стану нації. Для педагогіки важливо мати уявлення про процес формування громадянської ідентичності особистості.

Становлення громадянської ідентичності – це процес, який має вікові детермінанти. Включення індивіда в соціум розгортається від мікросоціального до макросоціального співвіднесення. Структура громадянської ідентичності складається з таких компонентів, як когнітивний, осо-

бистісний, ціннісно-орієнтовний і діяльнісний компоненти.

Формування громадянської ідентичності є процесом тривалим та важким. Результативним у цьому напрямку може бути застосування методів та форм діяльнісного підходу у навчанні. Головним у цьому підході є діяльність особистості, яка навчається: це участь у самоврядуванні навчального закладу залежно від вікових компетенцій; виконання норм та вимог навчального закладу; вміння вести діалог; участь у суспільному житті закладу освіти; вміння будувати життєві плани з урахуванням конкретних політичних, соціально-історичних та економічних вимог.

Громадянська ідентичність формується за допомогою вирішення низки завдань, які постають перед навчальними закладами: насамперед це створення умов, які сприяють вільному, самостійному мисленню особистості, яка навчається; використання в навчально-виховній діяльності форм і методів роботи, які формують громадянську ідентичність; розвиток уміння осмислювати інформацію з різних джерел; вирішувати практичні завдання; сприяти формуванню особистісних оціночних суджень для позитивного досвіду застосування отриманих знань. Наступним етапом є навчально-виховний процес, під час якого відбувається формування громадянської ідентичності за рахунок різних форм навчання.

Розглянемо напрямки реалізації виховних завдань, під час вирішення яких відбувається формування громадянської ідентичності. До них відносяться: історичне виховання, духовно-моральне виховання; політичне та правове виховання, національно-патріотичне виховання та професійно-діяльнісне виховання. Розглянемо ці напрямки більш детально.

Історичне виховання – вивчення історії Батьківщини, формування почуття гордості і причетності до героїчних минулих та сучасних подій і усвідомлення історичної відповідальності за події в суспільстві і державі. Умовами розвитку патріотичних позицій особистості є вивчення історії Батьківщини, її героїчного минулого, місця і ролі держави в сучасному процесі, розуміння особливостей культури і традицій народу.

Моральне виховання – це формування пріоритетних цінностей громадянськості; пріоритет суспільно-державних інтересів над особистими; формування патріотизму, відданості своїй Батьківщині; гуманізму та моральності, відчуття власної гідності, відповідальності, нетерпимості до порушення норм моралі і права.

Політико-правове виховання передбачає обізнаність і орієнтацію осіб, які навчаються, в політичних подіях у суспільстві та державі, ролі і значенні Збройних сил у забезпеченні безпеки країни, орієнтацію і розуміння правових основ держави.

Патріотичне виховання – це організація засвоєння цінностей громадянськості і любові до рідної Батьківщини, культурно-історичних цінностей суспільства та держави, формування національного самопізнання, гордості за приналежність до свого народу, поваги до національних символів та святинь, готовності служити суспільству і державі.

Під час професійно-діяльнісного виховання відбувається формування сумлінного і відповідального ставлення до праці, яка пов'язана зі служінням Батьківщині, готовності до професійного саморозвитку і самореалізації, здатності планувати та реалізовувати професійні плани.

Для підвищення якості навчально-виховного процесу використовують освітні та виховні технології. До освітніх технологій належать: технологія розвитку критичного мислення; кейс-технології, проєктні, інтерактивні та ігрові технології; інформаційні та проблемні технології. До виховних технологій належать: конкурси; участь у соціальних проєктах; популяризація здорового способу життя; марафони; самоврядування.

Громадянськість у сучасному світі розглядається як одне ціле з вільною, творчою та практичною особистістю. Сучасні психолого-педагогічні науки активно обговорюють проблеми вільної особистості громадянина, який має високий рівень самосвідомості, почуття власної гідності, самоповагу, відповідальність, самостійність. Творчість життя і практичність особистості є невіддільними від таких показників, як здоровий спосіб життя, працьовитість, турбота про близьких, етика і естетика поведінки. Сучасність потребує новітніх підходів до вирішення завдань громадянського та патріотичного виховання. Мається на увазі формування громадянської ідентичності, насичення системи виховання новим змістом, пов'язаним із проблемами особистості, її індивідуальністю і національною самобутністю.

Таким чином, у даний час актуалізується проблема виховання громадянина, здатного відстоювати гідність своєї Батьківщини, виявляти громадянську ідентичність у вчинках, взаємодії із представниками інших держав і культур. Тому

можемо наголосити на тому, що для формування нового типу громадянина найбільш актуальним завданням закладів вищої освіти є формування громадянської ідентичності особистості.

Ефективність формування громадянської ідентичності, на нашу думку, може залежати від таких кроків: розробка загальноузівської (для кожного закладу вищої освіти окремо) програми національно-патріотичного виховання здобувачів вищої освіти, яка змогла б об'єднати зусилля науково-педагогічного складу, відповідних служб; зробила б цю роботу більш продуманою та цілеспрямованою; вдосконалення демократичного устрою життя закладу вищої освіти, розширення студентського самоврядування.

Громадянське виховання – це соціальний проєкт для всього навчального закладу вищої освіти. Демократичний устрій, як модель відкритого громадянського суспільства, є умовою, за якої тільки й можливе формування громадянської ідентичності, набуття здобувачами вищої освіти та науково-педагогічним складом досвіду демократичної поведінки, досвіду активної громадянської позиції.

Кожна особистість повинна зробити свій вибір: бути « мешканцем країни» або бути громадянином, розумними та корисними своїми діями, який впливає на долю своєї Батьківщини.

Від науково-педагогічного складу вимагається багато психолого-педагогічних зусиль, щоб вибір здобувачів вищої освіти був зроблений правильно і кожний громадянин був здатний взяти на себе відповідальність за себе, суспільство та країну.

Висновки. Поняття «громадянська ідентичність» – це суб'єктивне відчуття індивіда, що є результатом отожднення індивіда із суспільством у всіх соціокультурних вимірах, за якого формуються його особистісні якості, цінності, переконання, та служить для становлення системи уявлень і сенсів, які є критерієм для протиставлення групи «Ми» (має схожі громадянські уявлення) групі «Вони» має відмінні цивільні уявлення).

Із вищевикладеного можемо зробити висновок, що громадянська ідентичність є базовою сходиною у структурі особистості, динаміка її формування забезпечується спеціальними психолого-педагогічними ресурсами, складається із програми і технологій формування даної якості на етапах підліткового та юнацького віку.

Список літератури:

1. Боришевський М.Й. Еталонна модель особистості громадянина. *Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості* : У 2-х т. Київ, 2001. Т. 1. С. 39–46.
2. Горностай П.П. Социальные конфликты и групповая идентичность. *Соціально-психологічні особливості професійної діяльності працівників соціальної сфери: соціальні виміри сучасності : матеріали VI всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю*. Київ, Мелітополь, 2014.
3. Петровська І.Р. Типи громадянської ідентичності студентської молоді *Сборник научных трудов Каменец-Подольского национального университета имени Ивана Огиенко, Института психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины Проблемы сучасної психології*. 2016. Випуск 31.
4. Ровенчак О.А. Особистісна складова ідентичностей і практик українських емігрантів. *Соц. психологія*. 2011. № 5. С. 120–130.
5. Російськомовна спільнота в Україні: соціально-психологічний аналіз : монографія / за ред. В.О. Васютинського ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 336 с.
6. Снігур Л.А. Психологія становлення громадянськості особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Київ, 2005. 36 с.
7. Сокурянська Л.Г. Дефіцит громадянської ідентичності молоді як соціокультурний феномен: чинники актуалізації *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць*. Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2008. С. 520–525.
8. Українське студентство у пошуках ідентичності : монографія / За ред. В.Л. Арбеніної, Л.Г. Сокурянської. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. 520 с.

Makarova O.P. FORMATION OF CIVIC IDENTITY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The formation of civic identity of the individual today is an urgent task of modernization of society and is a practical value for improving the quality of the educational process. The concept of development of Ukrainian society needs the support of programs for the formation of a civic nation and national identity.

Modernity requires knowledge of basic sciences, education of all-Ukrainian identity, patriotism, citizenship, legal self-awareness, tolerance. On the other hand – systems of educational activities that determine the ability of the individual to learn, cooperate in learning and transforming the world around them.

One of the important problems in this direction is the problem of forming a civic identity in young people. The main qualities of citizenship include: patriotism, obedience to the law, trust in government, responsibility for their own actions, discipline, self-esteem, respect for fellow citizens, active citizenship, a combination of patriotic and national feelings and more. Adolescence and adolescence are the most important stage in the formation of readiness for personal self-determination where the basic is self-awareness and worldview, developed holistic orientation.

Despite the urgency of the problem of civic identity, during training, there are some contradictions between the growing need to keep in the development of civic identity of modern youth and insufficient use of psychological and pedagogical resources of higher and secondary vocational education to address this issue. There is a contradiction between the need for the formation and development of civic identity in young people and a certain lag in psychological and pedagogical practice in the development and implementation of theoretical models, programs and development of this quality in vocational education systems.

The modern development of young men and women leads to significant difficulties in forming a civic position, so it is advisable to implement a new strategy of education and construction of civic identity as a basic prerequisite for strengthening statehood.

Key words: *civic identity, personality, educational process, patriotism, identity, formation.*